

4. Огаренко В.М. Розвиток недержавної вищої школи в Україні (кінець 80-х – 2001рр.): Дис... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 2001. – 227 с.; Сафонова Н.М. Реформування системи вищої освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – початку ХХІ ст.): історичний аспект: Дис... канд. іст. наук. – Луганськ, 2005. – 214 с.
5. Вища освіта в Україні: Навчальний посібник / В.Г.Кремень, С.М.Ніколаєнко, М.Ф.Степко та ін.; За ред. В.Г.Кременя, С.М.Ніколаєнка. – К., 2005 – С. 48.
6. Підсумки роботи Міністерства освіт України у 1993 році і завдання на 1994 рік (Доповідна записка на засідання Колегії Міносвіти 16 березня 1994 р.) – К., 1994. – С. 1.
7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 166. – Оп. 18. – Од. зб. 160. – Арк. 174.
8. Там само. – Од. зб. 85. – Арк. 33, 5.
9. Підсумки роботи Міністерства освіт України у 1993 році і завдання на 1994 рік. (Доповідна записка на засідання Колегії Міносвіти 16 березня 1994 р.) – С. 11.
10. Там само. – С. 4.
11. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Од. зб. 160. – Арк. 113 – 114.
12. Там само. – Арк. 139 – 140, 134.
13. Доповідь Міністра освіти і науки на підсумковій колегії МОН України 16.03.2008 р. «Вища освіта України – європейський вимір: стан, проблеми, перспективи» // Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/>.
14. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Од. зб. 160. – Арк. 184 – 185.
15. Там само. – Од. зб. 121. – Арк. 167.
16. Огаренко В.М. Вказ. праця. – С. 11 – 12.
17. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Од. зб. 85. – Арк. 12.
18. Астахова В.И. О развитии частного высшего образования на Украине // Социологические исследования. – 1996. – № 6. – С. 99.
19. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Од. зб. 160. – Арк. 148 – 149.
20. Поточний архів Міністерства освіти і науки України. – Ф. 166. – Арк. 203.
21. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Од. зб. 160. – Арк. 153.
22. Там само. – Арк. 15.
23. Там само. – Арк. 150 – 151.

Віталій Сторчаус
(м. Кіровоград)

ІДЕЯ УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ В ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ УРЯДІВ В 1917 – 1918 РР.

Розглядається генезис ідеї скликання Установчих зборів в діяльності урядів України та Росії в 1917 – 1918 рр.

Рассматривается генезис идеи созыва Учредительного собрания в деятельности правительств Украины и России в 1917 – 1918 гг.

Історичний досвід свідчить, що одним із засобів створення основ державності та парламентаризму, вироблених людством, є Установчі збори. Установчі збори (фр. *assemblee constituante*) – тимчасовий представницький орган, що скликається з метою визначення державного устрою і основних законів країни у випадку порушення наступності влади (революції, державного перевороту, громадянської війни, іноземної окупації, політичної кризи, що загрожує цілісності держави). Після прийняття відповідних рішень установчі збори повинні саморозпуститися й поступитися місцем регулярним органам влади.

Ідея Установчих зборів ґрунтується на вченні про народний суверенітет і веде свій початок від теорії договірного походження держави, відповідно до якої сам народ, тільки якому й належить право встановлювати для себе форми державного устрою, шляхом договору обмежує свої природні права, відчужуючи їх на користь держави.

Інтерес до історії Установчих зборів особливо проявлявся в переломні моменти. У перші роки Радянської влади значення Установчих зборів по-різному оцінювали більшовики В.І. Ленін і Л.Д. Троцький, есери М.В. Вишняк і Н.В. Свяцицький. У період одержавлення історичної науки, підпорядкування її потребам правлячих політиків з'явилося перше радянське дослідження про Установчі збори Н.Л. Рубінштейна, а в період кризи тоталітаризму в суспільстві – книга О.Н. Знаменського [1]. В більшості випадків їх особливістю було відстоювання і виправдовування ленінської тактики щодо Установчих зборів [2]. На жаль, проблема Українських Установчих зборів в цей період фактично не досліджувалась.

Певний відхід від звичних ідеологічних настанов починається після руйнації СРСР. Монографія доктора історичних наук, професора Тамбовського державного університету Л.Г. Протасова стала першою про Всеросійські Установчі збори в пострадянський час. На відміну від своїх попередників він по іншому ставить і вирішує наукові проблеми про перемогу на початку 1918 р. диктатури над демократією у відносно вільній країні, досить ретельно й об'єктивно аналізує відомі джерела [3].

З'являються дослідження як вже відомих авторів, так і молодих істориків і в Україні [4]. Однак на сьогодні ще немає узагальнюючої наукової праці, яка б детально висвітлювала зазначену проблему. Більшість сучасних дослідників у своїх працях головну увагу приділяють саме виборчому процесу, в той же час фактично не звертаючись до питання про теоретичне обґрунтування та трансформацію ідеї Установчих зборів.

В даній публікації зроблено спробу на основі аналізу архівних матеріалів, а також історіографічного надбання прослідкувати генезис ідеї щодо Установчих зборів в діяльності українських та російських урядів в 1917 – 1918 рр.

Всенародне обрання й скликання представницької установи Установчих зборів з метою встановлення форми правління й вироблення Конституції стали заповітною мрією ліберальної інтелігенції й революціонерів на початку ХХ ст. Гасло скликання Установчих зборів використали в боротьбі із самодержавством у тому числі й більшовики. При цьому вірили, що народ (у переважній більшості неписьменний)

обов'язково зробить правильний вибір і Установчі збори швидко вирішать важливіші нагальні проблеми.

Перше завдання Установчих зборів – визначити соціально-економічний устрій суспільства. Цей устрій повинен забезпечити умови зростання економічного добробуту країни і її громадян, дотримання свобод і соціального захисту. Все це повинно передувати створенню структур влади і визначатися через обрані народом Установчі збори. Вони повинні визначити повноваження та відповідальність кожної гілки влади, граничну кількість державних чиновників і розміри їхнього утримання. Ці норми повинні бути зафіксовані, й надалі жодна гілка влади не може їх перевищувати.

Сам принцип відсторонення членів Установчих зборів від влади і неучасть їх у виборних владних структурах у майбутньому гарантує, що при встановленні меж повноважень і привілеїв майбутніх гілок влади, вони створюватимуть їх не "під себе". Це найважливіша умова для будівництва ефективних структур влади. Головна особливість Установчих зборів полягає в тому, що їх члени після виконання покладених на них функцій уже більше ніколи не повинні займати виборних державних посад.

Установчі збори повинні також строго розділити гілки влади, заборонити так зване «делегування повноважень» від однієї гілки влади до іншої. Саме через таке делегування повноважень виконавча влада звичайно підпорядковує собі інші структури, у результаті демократія замінюється авторитарним режимом і деспотією.

Скликання Всеросійських Установчих зборів було проголошене найважливішим завданням Тимчасового уряду у відомій угоді щодо конструкції влади в країні, укладеною між делегатами Виконкому Петроградської Ради й членами Тимчасового комітету Державної думи. Після довгих запеклих суперечок був вироблений чіткий юридичний статус Установчих зборів. Він містив у собі три принципи: вибори загальним вільним голосуванням («общенародная воля») [5] – загальні, прямі, таємні, пропорційні по партійних списках вибори (для порівняння: вибори в Ради були багатоступінчастими, непрямими, від них відсторонялися підприємці, інтелігенція й підтримувана ними Партія конституційних демократів (кадетів) [6]; вирішення головних питань державного життя, у тому числі й визначення форми правління, є виняткова прерогатива Установчих зборів («непредрешение»); вони самі, і тільки вони, визначають коло й межі своїх завдань («хозяин земли Русской») [7]. З ідеєю Установчих зборів Тимчасовий уряд пов'язував сподівання на стабілізацію (в своїх інтересах) політичної обстановки, зміцнення своєї влади.

Ці умови, нашвидкоруч записані делегатом Ради Ю.М. Стекловим «на клаптику поганого паперу для письма» [8], по суті, визначали російський політичний *modus vivendi* насамперед між обома інституціональними системами, що формувалися.

Політичне значення цього рішення важко переоцінити. Воно гарантувало післяютневий режим у країні й на певний час встановлювало баланс сил, поєднавши революційні й реформаторські устремління. Воно певною мірою приборкувало, хоча й не припиняло партійні амбіції. Ця формула була прийнята навіть монархістами, що зберігали надію на «поправение» суспільства й відновлення монархії через Установчі збори, що, таким чином, знайшло підтримку навіть В.В. Шульгіна. Престиж Установчих зборів як арбітра нації надзвичайно зріс, особливо в середніх прошарках, що найбільше прагнули мирного вирішення всіх суспільних колізій [9].

Однак Тимчасовий уряд тільки в червні, під тиском знизу, призначив вибори до Установчих зборів на 17 вересня, а його скликання – на 30 вересня. Упоравшись із липневим виступом більшовиків, уряд відклав вибори на 12 листопада, а скликання – на 28 листопада.

Центральна Рада на зорі своєї діяльності взагалі не вела мови про Українські Установчі збори [10]. Це було пов'язано з тим, що у перехідний період – з моменту перемоги революції до прийняття конституції й формування відповідно до неї постійних органів влади – в Росії діяв Тимчасовий уряд, на який покладался обов'язок зміни старого апарату влади, закріплення відповідними декретами завоювань революції. Тимчасовий уряд зобов'язувався скликати Всеросійські Установчі збори, що мали визначити форму майбутнього державного устрою країни. А оскільки в цей період мова велася лише про автономію України у складі федеративної Росії, питання територіальних національних установчих зборів серед громадськості не піднімалося. Між тим, справа зі скликанням Всеросійських Установчих зборів затягувалася. Міністри Тимчасового уряду вважали, що із їх скликанням в країні почнеться анархія, оскільки не сформоване місцеве самоврядування, адміністративний апарат, велика складність виборів на фронті, не визначені принципові питання виборчого закону, система виборів (мажоритарна чи пропорціональна), участь військових у виборах, вибори в національних окраїнах. Але дійсною причиною затягування виборів і скликання зборів, було небажання кадетів ділитися владою.

Керівництво Центральної Ради добре усвідомлювало, що демократична держава не може існувати без чітко визначеного виборчого права, органів законодавчої, виконавчої, судової влади, обраних шляхом вселюдного рівного, прямого і таємного голосування. Тому питання про необхідність скликання Українських Установчих зборів починає все активніше обговорюється громадськістю.

Уже в I Універсалі Українська Центральна Рада проголошувала, що тільки Всенародні Українські Збори (Сойм) мають право ухвалювати всі закони, які повинні встановити порядок і лад в Україні. II Універсалом Центральної Ради України від 03.07.1917 р. було передбачено: «змагаючи до автономного устрою України, Центральна Українська Рада в порозумінню з національними меншостями України приготуватиме проекти законів про автономний лад України для пропонування їх на затвердження Установчим Зборам» [11].

Учасники VI сесії Центральної Ради після тривалого й бурхливого обговорення «Тимчасової інструкції Генеральному Секретаріатові Тимчасового Уряду» від 4 серпня 1917 р. ухвалили дуже важливу резолюцію. В ній, зокрема, зазначалося: «Тільки Всеросійські Установчі збори в цілій державі, а Українські Установчі збори на Україні можуть висловити несфальшовану, справжню волю народну і утворити справжній демократичний лад в формі демократичної федеративної республіки» [12].

Тільки 7 серпня почалися засідання Всеросійської комісії у справах про вибори до Установчих зборів (голова – кадет Н.І. Авінов); комісія забезпечувала технічну підготовку й проведення виборів. У вересні міські Думи й земства приступили до складання списків виборців. А в жовтні були опубліковані кандидатські списки по політичних партіях, причому соціалісти-революціонери (центр й праві) і ліві есери були представлені в єдиному списку; випадки самотійної участі лівих есерів у виборах виявилися невдалими.

Однак чим далі, тим більше оголювався зворотний бік перехідної формули «непредрешения», що стала фатальною для країни. Розширювався вакуум легітимної влади, оскільки й Тимчасовий уряд, і самі радянські партії, що надягли на нього «узду непредрешенчества», виявилися його заручниками. Вони не могли розпорядитися отриманою владою з метою реформування суспільства навіть у тій мірі, у якій готові були зробити це, не ризикуючи бути обвинуваченими, головним чином лівими, у зазіханні на права Установчих зборів. У той же час лівоекстремістські сили ця формула зв'язувала лише в тій мірі, у якій вони визнавали за ними остаточну санкцію своїх прямих дій [13].

Після Лютневої революції з ідеєю Установчих зборів відбулося те ж своєрідне розщеплення, що підстерігає будь-яку піднесену ідею при її переміщенні з світу

теорій у практику, – предмет поклоніння став об'єктом політичних страстей, що прийняли восени 1917 р. відкрито конфронтаційний характер. Це зіткнення з дійсністю раптом виявило крихкість ідеї Установчих зборів, її фатальну залежність від рівня політичної культури суспільства [14].

До осені есери й меншовики мали настільки велику підтримку селян, солдатів і робітників, що могли провести відповідні народним вимогам перетворення, включаючи передачу землі земельним комітетам, відмову хоча б від наступальних бойових дій на фронті, скликання Установчих зборів не пізніше вересня. Перераховані заходи могли запобігти перемозі Жовтневої соціалістичної революції, захопленню й узурпації влади більшовиками. Однак есери заявляли, що невпевнені в підтримці більшості народів, що підтвердити її може тільки перемога на виборах в Установчі збори, що успішне функціонування економіки з метою забезпечення армії вимагає коаліції з буржуазними партіями, а тому не слід створювати уряд тільки із соціалістичних партій, і треба не поспішати (як пропонували більшовики), а ґрунтовно підготуватися до Установчих зборів (на чому наполягали кадети).

Це був курс на стримування, саботаж революції, що визначило майбутній розкол есерівської партії й перемогу більшовиків на чолі з Леніним. Дотримання демократичних принципів було доведене есерами, меншовиками й кадетами до абсурду. Праві есери, що керували есерівською партією, (насамперед філософ Н.Д. Авксентьев) виходили з того, що повинне бути в ідеалі, вважаючи за можливе морочити голову й відмахуватися від селян, солдат і робітників, які вже втрачали терпіння.

Лідером центральної течії есерівської партії став В.М. Чернов, що намагався в червні – липні почати хоча б часткову передачу землі земельним комітетам, однак його законопроект відкинув уряд. Не було ніяких відчутних для народу зрушень у здійсненні аграрних розробок самих есерів, що давало підґрунтя для нищівної критики з боку Леніна. Причому Чернов усвідомлював те, чим загрожує бездіяльність есерів, але не мав ні достатнього впливу, ні сили волі, ні організаційних здібностей, ні дару здійснювати неординарні надзвичайні дії, щоб переломити ситуацію на свою користь (а подібним, навпаки, володів Ленін) [15].

Есери й меншовики користувалися підтримкою значної більшості Рад, однак захопилися підготовкою виборів до Установчих зборів на шкоду виборам радянським, що дозволило більшовикам вирвати випадкову більшість на II Всеросійському з'їзді Рад робочих і солдатських депутатів. Потім більшовики розпочали ряд заходів з метою послабити демократичні партії. Так, 28 листопада Раднарком прийняв ленінський декрет про оголошення конституційних демократів "партією ворогів народу" і арешт членів керівних установ кадетів. Це був перший крок до розгону Установчих зборів і оголошенню всіх демократів ворогами народу.

Вибори в Установчі збори відбулися в різних виборчих округах 12 – 14-го й у наступні дні листопада, а також у грудні 1917 р. і навіть на початку січня 1918 р., що утруднює підрахунки результатів; всі вони не стовідсотково точні. Однак різні підрахунки принципово не відрізняються один від одного.

У виборах брала участь майже половина виборців, причому багато неписьменних селян не могли зрозуміти, що таке й навіщо ці вибори, бюлетені, списки, партії й самі збори. У результаті 40 – 44% (до 59% разом із близькими до них українськими й мусульманськими соціалістами) голосів одержали есери, 22 – 24% більшовики, 13 – 17% несоціалістичні демократичні партії (приблизно 5% кадети), 2 – 3% – меншовики й до 1% – народні соціалісти (енеси). Загальний список вибраних членів Установчих зборів був опублікований в 1930 р. і включає 707 чоловік: 370 есерів, 175 більшовиків, 86 представників національних груп, 40 лівих есерів, 17 кадетів, 16 меншовиків, 2 енеса й 1 невідомої партійності. За іншим даними, що охоплює 767 депутатів, було 347 есерів, 180 більшовиків, 81 український есер, 62

мусульманина, 18 національних соціалістів, по 16 меншовиків, козаків і депутатів по національних списках, 15 кадетів, 11 українських соціал-демократів, 1 від Православної Церкви [16]. Фактично ці ж дані використовує у своїх працях в 1960 – 1980 рр. Л.М. Спірін [17]. У масштабах країни велика кількість виборців – насамперед селян – продовжувала вважати есерів своєю партією. Значна більшість виборців підтримала тих, хто засудив і визнав Жовтневий переворот незаконним.

Особливо цікаві зауваження Протасова, зроблені ним на підставі уточненої й доповненої статистичної інформації про учасників голосування і його результатів. На відміну від даних Л.М. Спіріна, що склав таблицю підсумків виборів в Установчі збори по 72 округах з охопленням приблизно 46,5 млн чоловік, Протасов запропонував дані, що відбивають підсумки виборів в 75 виборчих округах з 81. Спірін в 1968 р. опублікував дані про підсумки виборів в 78 округах [18], а в 1987 р. – по 75 округах [19], але не пояснив, як і Протасов, зменшення числа округів, як і того, що він скоротив число округів, вивчених Спірінін до 72 [20]. За уточненими даними Протасова, есери одержали 39,5% голосів виборців, більшовики – 22,5%, кадети – 4,5%, меншовики – 3,2%, енеси – 0,9%. До есерівських голосів він додав близько 11% голосів, поданих виборцями за національних представників цієї партії, а також ще не менш 90 есерів, що пройшли до зборів не по партійному списку [21]. Вони підтверджували в цілому відсоткове співвідношення партійних перемог на виборах до Установчих зборів, запропоновані Спірінін [22].

Висновки Протасова про причини перемог одних партій і поразок інших мають потребу в коректуванні. Так, він пише, що результати виборів свідчили, що переважна більшість громадян Росії не розділяла більшовизму як доктрини й не схвалювала його владу, що есери хотіли усунути більшовиків від влади мирним шляхом – через Установчі збори [23]. Відзначимо, що за більшовиків проголосувала майже четверта частина виборців, причому за твердженням Леніна, у вирішальних пунктах і вирішальний момент, чим вони й обґрунтовували свій прихід до влади. Але вибори проходили в листопаді 1917 р., тобто через один-два тижні після того, як більшовики, прийшовши до влади, проголосили демократичні гасла й заявили, що вони "тимчасові" – до відкриття Установчих зборів. Тому можна говорити, що на виборах в Установчі збори перемогли соціалісти, але їх марксистський напрямок одержав меншу кількість голосів виборців, ніж есери, що до цього перебували в складі Тимчасового уряду й більш відомі своєю проселянською політикою. Проти влади більшовиків навряд хто тоді голосував, тому що її реалії були ще мало відчутні.

Ленін наполегливо підкреслював, що Установчі збори будуть залежати від того, хто їх скличе [24], прямо підозрюючи уряд Керенського в намірі фальсифікувати народне представництво. Але які б не були такі спонукання, до самих Зборів вони відношення не мали. До того ж, можливості підтасування результатів виборів і складу депутатів були явно перебільшені. Демократизм Установчих зборів забезпечувався самим виборчим законом. Без усякого перебільшення, то була сама прогресивна для свого часу система виборів, що стала потім зразком для багатьох держав. Голосування було загальним, рівним, прямим і таємним. Навіть позбавлення права голосу солдатів-дезертирів і членів царської родини Романових в обстановці війни й революції не сприймалися як щось антидемократичне [25].

У написаній Ленінін і прийнятій II Всеросійським з'їздом Рад "Постанові про утворення робітничого й селянського уряду" сказано: «образовать для управления страной, впредь до созыва Учредительного собрания, временное рабочее и крестьянское правительство, которое будет именоваться Советом народных комиссаров» [26]. Такий же тимчасовий статус до відповідних рішень Установчих зборів одержали декрети про мир і землю. Однак відповідно до марксистсько-ленінської ідеології, демократія й совість – це буржуазні вигадки, і моральне все, що служить будівництву соціалізму (див. «Завдання союзів молоді» Леніна). Тому вождь

більшовиків спокійно обдурив робітників і солдатів – делегатів з'їзду Рад, використовуючи їхнє неуцтво для захоплення й утримання влади.

5 січня 1918 р. у Петрограді в Таврійському палаці відкрилися Всеросійські Установчі збори. Його головою став В.М. Чернов, підтриманий 244 депутатами, в той час як за лівоесерівського лідера М.А. Спирідонова проголосували 153 більшовики й лівих есери. З питання про державний лад збори прийняли постанову, в якій від імені народів держави говорилося: «Государство Российское провозглашается Российской Демократической Федеративной Республикой, объединяющей в неразрывном союзе народы и области, в установленных федеральной Конституцией пределах, суверенные» [27]. Збори встигли прийняти Декларацію на користь загального демократичного миру й основні десять пунктів Закону про землю, що передав землю в народне надбання без викупу й був близький до Декрету про землю (по змісту теж переважно есерівському).

6 січня партія Леніна за підтримки лівих есерів розігнала Всеросійські Установчі збори, здійснивши антидемократичний державний переворот.

У вересні 1917 р. ідея Українських Установчих зборів сповна оволоділа думками і Генерального Секретаріату й Малої Ради. Газета «Народна воля» опублікувала завдання Установчих зборів й вимоги депутатів. Згідно з програмовою статтею Українські Установчі збори повинні були закріпити республіканський лад в Україні й передусім виробити ті умови, на яких Україна приступить до федерації з іншими націями колишньої Російської імперії.

На Українських Установчих зборах депутати повинні домогтися широкої демократизації політичного ладу в Україні: закріплення республікансько-демократичної форми правління без президента; передання законодавчої влади українському однопалатному сеймові, а виконавчої – в руки обраної Сеймом Ради Міністрів, відповідальних в особі сейму перед усім народом; встановлення п'ятичленною виборчої системи до всіх законодавчих органів; визнання прав людини й громадянина (рівності всіх – без різниці статті, віри, національності, скасування всіх станових і кастових привілеїв, цілковитої свободи слова, зборів, друку і страйків, недоторкання особи і т.і.); забезпечення прав національних меншин, широкого місцевого самоврядування над адміністрацією та службовцями, демократизації суду, зокрема скасування смертної кари, каторги й довічної тюрми, заміни постійної армії міліцією, якнайширшої участі народних мас у вирішенні справ війни та миру, відокремлення церкви від держави; обов'язкової освіти, безплатного навчання й незалежності школи від державного та церковного контролю.

Крім вищеназаних вимог, депутати повинні домогтися також соціалізації землі на вироблених ними умовах, націоналізації всіх важливих галузей промисловості, запровадження поступового податку від доходів спадщини, скасування опосередкованих податків й протекційного мита, а також виконання робітничого законодавства.

В тому випадку, коли до скликання Установчих зборів не закінчиться війна, депутати повинні домагатися як на Всеросійських, так і на Українських Установчих зборах і на Конгресі народів негайного закінчення війни, укладення миру без анексій і контрибуцій, оголошення всіх таємних союзних договорів і визнання їх недійсними, ліквідацію таємної дипломатії та участі в міжнародних переговорах представників недержавних націй [28].

10 жовтня 1917 р. на засіданні Малої Ради було прийнято рішення про необхідність розробки закону про вибори до Українських Установчих зборів [29]. 7 листопада своїм III Універсалом Центральна Рада проголосила Українську Народну Республіку (УНР): «віднині Україна стає Українською Народною Республікою. Не відділяючись від Російської Республіки і зберігаючи єдність її, ми станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Російська Республіка стала

федерацією рійних і вільних народів...». На 27 грудня 1917 р. було призначено вибори до Українських Установчих зборів, а їх скликання – на 9 січня 1918 р.[30].

Реалізуючи цю ідею, Центральна Рада на своєму засіданні 11 листопада 1917 р. прийняла доленосне рішення про їх скликання. Керувати процесом виборів уповноважено «Всеукраїнську в справах виборів до Українських Установчих Зборів Комісію», головою якої було затверджено М.Н. Мороза [31].

Було прийнято рішення, що всього треба було обрати, не рахуючи військових округів, 301 депутата, але не виключалась можливість збільшення цього числа за рахунок депутатів від військових округів і тих територій, які висловлять бажання взяти участь в виборах за постановою повітових Рад [32]. У зв'язку з цим в документах та наукових дослідженнях зустрічається різна кількість депутатів, яких необхідно було обрати. Крім зазначених 301, є відомості про 302 [33] та 303 [34].

В цей же день Мала Рада розглянула проект закону про вибори до Українських Установчих зборів, в основу якого було покладено закон про вибори до Всеросійських Установчих зборів. Остаточо закон було ухвалено 16 листопада 1917 р. Фракції Центральної Ради, навіть і ті, які раніше виступали проти скликання Українських Установчих зборів, підтримали цей закон, сподіваючись з їх допомогою зберегти демократичний лад в Україні.

Справа виборів до Українських Установчих зборів знайшла досить позитивний відгук серед населення України. «Виборчі списки округи складаються. Робота йде успішно... До українських виборів людність ставиться досить прихильно...» [35], – такий зміст телеграми, що була направлена з Чернігівської окружної комісії до Києва. Особисто сам Голова Генерального Секретаріату В. Винниченко закликав громадськість «... жваво взятись до переведення виборів...» [36].

І хоча 17 грудня, в останній день роботи VIII сесії УЦР, М. Грушевський висловив впевненість про те, що «... 9 січня... збереться Українська Установча рада, котрій Центральна рада передасть свої права і свою владу» [37], стало зрозумілим – вчасно Українські Установчі збори зібрати не вдасться.

У той час, коли в Петрограді більшовиками було розігнано Всеросійські Установчі збори, в Україні проходили вибори до Українських Установчих зборів. Специфікою виборів до Установчих зборів УНР було те, що вони проходили в умовах політичного і військового протистояння між Центральною Радою і більшовицькою Росією. 25 грудня 1917 р. почався загальний наступ радянських військ проти військ Центральної Ради. Весь процес виборів був ознаменований негативним впливом на нього з боку більшовиків. У зв'язку із загостренням ситуації вибори в багатьох виборчих округах відбулися 7 – 9 січня, а в деяких місцевостях 21 – 23 січня, але не по всіх виборчих округах (лише у 7 із 13). Значна частина населення України участі у виборах не взяла. В результаті замість 301 депутата було обрано лише 172. Після повернення до Києва УЦР ухвалила провести вибори там, де вони не відбулись, а день скликання Установчих зборів призначила на 12 травня 1918 р.

За таких умов розвитку виборчої справи, та й взагалі всієї ситуації в державі, М. Грушевський розмірковував про подальший політичний розвиток України: «... стає питання, як бути? Чи все-таки, хоч із спізненням, скликати установчі збори? Чи з огляду на таке спізнення вже установчих зборів не скликати, а прийняти в Центральній Раді конституцію Української Республіки й виборчий закон про вибори до парламенту, та на його підставі ... провести вибори до парламенту й скликати вже його якомога скорше для нормальної, конституційної законодавчої роботи? ... Ті, що стоять за установчі збори, перш за все вважають потрібним виконати обіцянки, дані III і IV Універсалами про скликання установчих зборів... Прихильники парламенту доводять, що не всюди революція переходила до парламенту через установчі збори. Скликання установчих зборів має своє значення в період розвитку революції, для закріплення її здобутків. У нас цей момент проминув. Революція скінчилася або

спадає. Нема чого затягувати її навмисно» [38]. І все ж, Грушевський схиляється до думки про необхідність скликання саме Установчих зборів, а вже потім вони самі мають виробити стратегію майбутнього парламенту і виборчу процедуру.

Скликання Установчих зборів і прийняття ними Конституції УНР не відбулося через гетьманський переворот. Проте, 29 квітня 1918 р., в останній день роботи, Центральна Рада ухвалила текст Конституції і тим самим реалізувала найважливіше завдання Установчих зборів.

Отже, ідея Українських Установчих зборів в суспільно-політичній думці доби Центральної Ради пройшла певні періоди свого становлення, теоретичного обґрунтування та трансформації залежно від історичних обставин періоду.

На думку автора, слід виділити певні тенденції розвитку ідеї Установчих зборів в діяльності українських та російських урядів в 1917 – 1918 рр., як одного з елементів становлення українського парламентаризму:

1. На формування ідеї Українських Установчих зборів мали вплив передові суспільно-політичні погляди, що утвердилися ще з часів Великої Французької революції. Вже тоді перехід від деспотичного до правового демократичного суспільства став пов'язуватися з ідеєю скликання відповідної інституції;
2. Своєрідністю розвитку даного елемента вітчизняного парламентаризму після Лютневої революції полягає в тому, що з самого початку діяльності Центральної Ради мова про необхідність скликання Українських Установчих зборів взагалі не велась, оскільки велика надія покладалась саме на Всеросійські збори, які мав скликати Тимчасовий уряд;
3. III Універсал Центральної Ради започаткував новий етап в розвитку ідеї Українських Установчих зборів. У цей період було прийнято законодавчу базу виборів, в певній мірі визначено функції та повноваження всеукраїнського представницького зібрання. Але, на жаль, спроба виборів Установчих зборів виявилась невдалою.

-
1. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. – М., 1981. – Т. 40. – С. 1 – 24; Троцкий Л.Д. К истории русской революции. – М., 1990; Святицкий Н.В. Итоги выборов во Всероссийское Учредительное собрание. Год русской революции. 1917 – 1918. – М., 1918; Вишняк М.В. Всероссийское Учредительное собрание. – Париж, 1932; Знаменский О.Н. Всероссийское Учредительное собрание. История созыва и политического крушения. – Л., 1976.
 2. Див.: Шрейбер С. Из истории Советской власти на Украине / О первом Советском правительстве Украины // Летопись революции. – 1924. – № 4; Майоров М. Из истории революционной борьбы на Украине (1914 – 1919). – К., 1922; Городецкий Е.Н. Рождение Советского государства. 1917 – 1918 гг. – М., 1965; Скрипилев Е.А. Всероссийское Учредительное собрание. Историко-правовое исследование. – М., 1982.
 3. Протасов Л.Г. Всероссийское Учредительное собрание. История рождения и гибели. – М., 1997.
 4. Крижановский В.П. Большевики и парламентаризм в России: историография проблемы. – К., 1992; Мельник О.О. Ставлення українських політичних партій до всеросійських і українських установчих зборів (березень 1917 – квітень 1918 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1995; Бевз Т. Центральна Рада і Українські Установчі збори // Історія в школах України. – К., 1998. – № 2. – С. 8 – 12; Гвоздик В.С. Партійно-політична боротьба на Півдні України під час виборів до Українських Установчих зборів // Придніпровський науковий вісник. – Дніпропетровськ, 1997. – № 2. – С. 18 – 22.

5. Протасов Л.Г. Всероссийское Учредительное собрание и демократическая альтернатива: Два взгляда на проблему // Отечественная история. – М., 1993. – № 5. – С. 6
6. Лавров В. Упущенный шанс. К 90-летию Учредительного собрания – Режим доступа: <http://www.politjournal.ru/index.php?action=Articles&dirid=50&tek=7843&issue=212>
7. Протасов Л.Г. Всероссийское Учредительное собрание и демократическая альтернатива: Два взгляда на проблему // Отечественная история. – С. 6.
8. Там же.
9. Там же. – С. 6 – 7.
10. Бевз Т. Центральна Рада і Українські Установчі збори // Історія в школах України. – С. 8.
11. Чотири універсали. – К., 1990. – С. 9 – 10.
12. Українська Центральна Рада. – К., 1997. – С. 254.
13. Протасов Л.Г. Всероссийское Учредительное собрание и демократическая альтернатива: Два взгляда на проблему // Отечественная история. – С. 7.
14. Там же.
15. Лавров В. Упущенный шанс. К 90-летию Учредительного собрания – <http://www.politjournal.ru/index.php?action=Articles&dirid=50&tek=7843&issue=212>.
16. Лавров В. Упущенный шанс. К 90-летию Учредительного собрания
17. Спирин Л. Классы и партии в гражданской войне в России (1917 – 1920 гг.). – М., 1968; его же. Россия. 1917 год. Из истории борьбы политических партий. – М., 1987.
18. Спирин Л. Классы и партии в гражданской войне в России (1917 – 1920 гг.). – С. 416 – 419.
19. Спирин Л. Россия. 1917 год. Из истории борьбы политических партий. – С. 273 – 328.
20. Протасов Л.Г. Всероссийское Учредительное собрание. История рождения и гибели. – С. 162.
21. Там же. – С. 164.
22. Спирин Л. Россия. 1917 год. Из истории борьбы политических партий. – С. 238.
23. Протасов Л.Г. Всероссийское Учредительное собрание. История рождения и гибели. – С. 169 – 176.
24. Ленин В.И. ПСС. – Т. 33. – С. 7 – 9.
25. Протасов Л.Г. Всероссийское Учредительное собрание и демократическая альтернатива: Два взгляда на проблему // Отечественная история. – С. 8.
26. Декреты Советской власти. – М., 1957. – Т. I. – С. 20.
27. Учредительное собрание России 1918 г. Стенограмма и другие документы. – М., 1991. – С. 160.
28. Бевз Т. Центральна Рада і Українські Установчі збори // Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради): Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р. / ред. В.А. Смолій. – К., 1997. – С. 62 – 63.
29. Робітничая газета. – 1917. – 13 жовтня.
30. Українська Центральна Рада. – Т. I. – С. 398 – 401.
31. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі ЦДАВО України). – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 16.
32. Вісті Головної Комісії по справах виборів до Установчих зборів УНР. – 1917. – 7 грудня.
33. ЦДАВО України. – Ф. 1133. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 23.
34. Там само. – Ф. 1113. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 125.
35. Там само. – Спр. 12. – Арк. 111.

36. Там само. – Спр. 10. – Арк. 1.
37. Народна воля. – 1917. – 20 грудня.
38. Грушевський М. Установчі збори чи парламент? // Хроніка-2000. – К., 1998. – Вип. 23 – 24. – С. 298.